

וירא: מידת סדום

התואר הלא-מחמיא "ואנשי סדום רעים וחטאים לה" מאד" ניתן לתושבי העיר סדום ושכנותיה, על מגוון של חטאים, ששיאם – אונס ורצח. אולם חז"ל השתמשו בתואר "מידת סדום" ככנוי להתנהגות צייקנית בתחום הממוני. כאשר אדם מסרב לאפשר לחברו להנות מרכושו במקום שאינו מפסיד דבר, "זה נהנה וזה אינו חסר", נחשב הדבר ל"מידת סדום". מניעת שימוש ברכושך מן הזולת, אפילו אבק גזל אין בה, ומדוע הפכה דווקא ההתנהגות הזאת, שקשה אפילו להגדירה כעבירה, לסמל ומופת לחטאת סדום? מדוע ניתן שמה של סדום עיר החטאים דווקא לחטא המשני הזה?

(יש להעיר, שבעברית בת-זמננו נוהגים להשתמש בכינוי "מעשה סדום" להתנהגות מינית שאינה נאותה. אבל המושג הזה השתלשל אל השפה העברית משפות לועזיות, אין לו סימוכין במקורות שמחז"ל ועד ימינו, ושרשיו, ככל הידוע, במקורות נוצריים. לפיכך, לא נעסוק כאן בביטוי הזה ומשמעותו).

נראה לומר, ששפיכות דמים וגילוי עריות אינם חטאים אופייניים למקום זה או אחר. הם קיימים בכל מקום שבו ישנם בני אדם, אך הם נתפסים כחטא בכל חברה אנושית, ברמה זו או אחרת. החטאים הללו אינם "מידת סדום" אלא רשע פשוט. חז"ל, ובעקבותיהם המפרשים מסבירים שבסדום היתה תופעה של חטא מתמיד, מקובל ומוסכם, שהיה למנהג העיר. הדבר ניכר מתוך הבקורת הנרגזת שלהם על לוט המנסה למלט מידיהם את אורחיו: "האחד בא לגור וישפוט שפוט? משמע – סבורים היו שהגנתו של לוט על אורחיו מנוגדת למשפט הנהוג במקום.

המקור הראשוני ל"מידת סדום" מצוי במשנה מסכת אבות (ה י). לשון המשנה: "ארבע מדות באדם, האומר 'שלי שלי ושלך שלך' זו מדה בינונית, ויש אומרים זו מדת סדום. 'שלי שלך ושלך שלי' עם הארץ, 'שלי שלך ושלך שלך' חסיד, שלי שלי ושלך שלי רשע". החסיד הוא אדם נדיב, שמחלק משלו לאחרים. עם הארץ הוא אדם שאין לו סדרי חיים מתוקנים ואינו מבחין בין רכושו לרכוש הזולת, לטוב ולמוטב. יש מפרשים שהוא אזרח סביר, שמוכן לשתף ולהשתתף עם הזולת. (רשב"ץ ב"מגן אבות"), הרשע רוצה הכל לעצמו. הדמות היחידה ששנויה במחלוקת קיצונית היא 'האומר שלי שלי ושלך שלך'. מי שסובר שזו מידה בינונית, מפרש את ההתנהגות הזאת כהתנהגות הגונה, אך חסרת חן וחסד. מי שסובר שזו מידת סדום, מפרש את ההתנהגות הזאת כהתנהגות קמצנית וצייקנית – של אדם המסתגר מפני הזולת, נמנע מלסייע לאחרים ולעשות עמהם צדקה וחסד. המפרשים מסבירים, שהמשנה אינה מציגה מחלוקת בהגדרת ה"סדומיות" אלא שתי הבנות ב"שלי שלי ושלך שלך". הדעה הראשונה מבינה זאת כתיאור של התנהגות אדם רגיל שאינו חסיד במיוחד, והדעה השנייה מבינה זאת כתיאור של קמצנות קפוצת יד.

זיהויה של התכונה הצייקנית עם העיר סדום נובע מתיאור התורה את אנשי סדום כמי שנמנעו – בצורה קיצונית – מהכנסת אורחים. את התכונה הזאת זיהה הנביא יחזקאל כתכונה אופיינית לסדום (טז מט): "הנה זה הנה עון סדום אַחֲוֹתָיָהּ גָּאוֹן שְׂבָעַת לָחֶם וְשָׁלוֹת הַשֶּׁקֶט הָיָה לָהּ וְלִבְנֹתֶיהָ יָדָ עֲנִי וְאֶבְיוֹן לֹא הִתְיַקָּה". בעקבותיו, מתארת התוספתא את הקמצנות הסדומית במלים הבאות:

"אנשי סדום אמרו: הואיל ומזון יוצא מארצנו, וכסף וזהב יוצא מארצנו, ואבנים טובות ומרגליות יוצאות מארצנו, אין אנו צריכין שיבאו בני אדם עלינו. אין באין עלינו אלא לחסרנו. נעמוד ונשפח את הרגל [נסלק עוברי דרכים] מבינותינו". (תוספתא סוטה ג יב)

כך הסביר הרש"ר הירש את מידתו של אברהם אבינו, לעשות "צדקה ומשפט", המוצגת בניגוד לדרכה של סדום, העיר אשר איוה לו לוט למושב. (פירוש הרש"ר הירש לבראשית, יח יט)

"משפט מציין מה שאדם יכול לדרוש מחברו בדין ובזכות עצמו; ואילו צדקה מציינת זכות שאינה קנויה לאדם מכחו ומעצמו – אלא נתונה לו מאת ה', זכות שאין הוא יכול לתבוע אותה מחברו, אבל יכול הוא לצפות אליה בתוקף מצוות ה'. משפט – כמשמעו, תביעה משפטית פשוטה; ואילו צדקה – תביעת חסד המוטלת על האדם כחובה... כאן יש להכריז על המחאה הגדולה מצד תורת ישראל נגד השקפת החיים ותורת המדינה של סדום. לא במשפט תפדה הארץ אלא בצדקה. בשורה זו עתידים בית אברהם לבשר לעולם ולספר באזני הברואים... "משפט", או כעין משפט נמצא גם בסדום. גדולה מזו, סדום היא היא המראה לנו, כיצד עולם רודף תענוגות, עולם השטוף בתאות חמדת החושים, עולם אשר בסופו של דבר מודד את ערכו של אדם רק במידה, בה הוא מביא תועלת ותענוג – הרי דוקא עולם זה עלול להפוך גם את רעיון המשפט לחרב פיפיות חדה של סופיזם חסר

בושה, האומר "שלי שלי ושלי שלי"; וכך שם את האנוכיות הערטילאית ליסוד חיים מקודש, והוא מוקיע את חוסר הישע - כפשע; והגשת העזרה - כסכלות לעושיה, וכפשע לשלום הצבור. במשטר של מידת סדום, בו אין זכות לאדם אלא לפי עבודתו ולא לפי צרכיו, שם בזים לעני ולאביון; שם, אולי, תהיה זכות לבעל רכוש כלוט - העתיד לספק עבודה ופרנסה; אבל "פשיטת יד אסורה"; ומסכנים חסרי מזון וצידה צפויים לעונש, למאסר ולגירוש. אכן, טול מן המשפט את הצדקה - ונטלת ממנו את הזיק האנושי, והפכת אותו לאכזרי. בנגוד לכך הרי "צוואתו" של אברהם: היא מקדימה את הצדקה למשפט; יתר - על - כן, יש ומערכת החוקים של בני אברהם רואה גם את הצדקה כמשפט וכדין: "זה נהנה וזה לא חסר כופין על מידת סדום" (עירובין מט ע"א). את הצדקה היהודית - יצווה אברהם לבניו, ולא אותה "פרוטה לעני", המפרנסת את גאוות הנותן, ומשפילה עד דכא את המקבל; אף לא אותו סעד ציבורי המגן על העשירים מפני חמת זעם העניים והמתייאשים: אלא דוקא אותה "מצות צדקה", המזכה את "כל דצריך" בזכות הנתונה לו מאת ה', הזוקפת את קומת העני בפני העשיר; ובה יודע גם העשיר, שאין הוא אלא אפטרופוס על ממון, המגיע לעניים בדין.

בשונה מן המשתמע מדברי הרש"ר הירש, העולם לא מתחלק באופן דיכוטומי לבני אברהם ולסדומיים. בתווך נמצא דגם שלישי, של החברה האנושית הסבירה, שאינם "חסידים" אך גם אינם "רשעים" במובן של משנת אבות ו"חטאים" במובן הסדומי החמור. החידוש בתורת אברהם הוא שה"צדקה" הופכת להיות בה חלק מן המשפט. האפשרות לכפות על מידת סדום, כלומר לחייב אדם במקרים מסוימים לאפשר לזולת ליהנות מרכושו - אם אינו מפסיד מכך - היא חידוש המופיע במשפט העברי ואינו קיים ברבות ממערכות המשפט הזרות. אך ההתנגדות ל"סדומיות" אינה מיוחדת לבניו של אברהם. העובדה שהקב"ה החרیب את סדום, וסדום הפכה למופת של רשעה לעולם כולו, מורה שהצייקנות הסדומית היא תכונה ייחודית של אותם אנשים שכוננו "רעים וחטאים לה' מאד", ואינה מאפיין כללי של אומות העולם. גם בין אומות העולם קיימת דרישה לנהוג בנדיבות כלפי הזולת, ולו באופן וולונטרי, כמעשה של חסד. זהו היסוד לקיומם של מוסדות חסד וארגונים הומניטריים בכל חברה אנושית מתוקנת, וזה גם היסוד לכינונה של מדינת הרווחה המודרנית ולהצדקתה.